

Szeretni az ellenséget?

Ha a mindennapi életünkből tekintve szembesülünk az ellenség szeretetének lehetőségével, a kétely és ellenkezés természetes. Hogyan is lenne lehetséges, ha nem képmutatással, hazugsággal, álságos gesztusokkal? A zavar úgy oldható, ha pontosabb fogalmakat használunk: milyen szeretet és ki az ellenség?

Hannah Arendt szerint a nyilvánosság megöli a szerelmet, a politikai használatban hazugsággá, álságossá válik.¹ Milyen az a szeretet, amely túri a köz jelenlétét? Melyik az a szeretet, amelyet kiterjeszhetünk szeretteinken túlra? Arról a szeretetről lehet ebben az értelemben beszélni, amit a görögök *Agapénak* neveztek. A cselekvésre nyitott, elsajátítható attitűd a másik ember iránt, pusztán azért, mert ember. Az idegenhez való udvarias, diplomatikusan, finom, érdeklődő közeledés, a dialógus esélyének fenntartása. Ezzel a típusú szeretettel lehetséges az együttműködéshez szükséges bizalom, az odafigyelés, ezen az alapon tud működni a meghallgatás képessége. A humanizmus ezt a civilizatorikus erőt hagyományozta ránk: a másik, az idegen szeretetét.

Ebből következően az ellenség, legtágabb értelemben az idegen, a más, a „radikális idegen”.² Úgy tűnik, önképeink fenntartását is szolgálja az idegen megkülönböztetése az azonostól, a sajáttól. Nem mindegy tehát, milyen szeretettel közelítünk: a szeretet, amely tagadja a különbséget, felszámolja a megkülönböztetést, elpusztítja a más, bekebelez, asszimilál. Pedig többnyire az idegen az elismerésért küzd, másságának elismeréséért, partnerként kezelésért. Számára nem adottak a hétköznapi élet

1 Arendt, Hannah: *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago, 2018.
2 Gyenge Zoltán: *Idegen és Más*, L'Harmattan, Budapest, 2020.

magától értetődései, receptjei, sémái, más konvenciók természetesekek, ezért ellenségesnek érzékeli a közeget. Egy másik kultúrában ismerős, tehát szüksége van a szeretetre, emberi minőségének felismerésére és másságának elismerésére.³ Gyanítom, azért maradt aktuális vagy vált égetően fontossá ma újra az ellenség szeretetének ügye, mert az a helyzet, amelyben idegenek vagyunk, a modern, globális, kulturálisan sokszínű társadalomban igen gyakori. Megszűnt az otthon levés kényelme, állandóan az idegen helyzetében találjuk magunkat. Szokásos reakcióink gyorsan avulnak el, tapasztalataink érvényüket veszítik, tudásainkat folyamatosan megújítani kényszerülünk, a többiek reakciói kiszámíthatatlanok, gyakran felborul a normák, releváns információk fennálló rendszere, a világ megismerésének mintája. Alig vannak megállapodott élethelyzetek, az átmenet állandó. Ami nemrég természetes volt, ma különös és nevetséges, az elképzelhetetlen gyakorivá lényegült, az elfogadhatatlan és megvetett általánossá alakult. A normák változása azonban jelentős tehertétel. Elfogadni, hogy az idegent szeretni lehet, könnyebb, ha belátjuk saját idegenségünket, helyzetről helyzetre változó állandó igényünket arra, hogy másságunkat elismerjék.

A világon ma terjedő rasszizmus és kirekesztés e helyzet kezelésének egyéni és kollektív kudarca. E világkép magja a más gyűlölete, az idegen perverz elutasítása, ellenségként kezelése. Az idegen a változástól való félelemben élő ember ellensége. Akit nem egyszerűen megkülönböztetni, hanem megbélyegezni, kirekeszteni, megszüntetni kell, mert csak így őrizhető meg a világ stabilitása. A konzervatív világkép, szimbólumrendszer termékeny talaja lehet e lehetetlen, ezért agresszívvá váló megőrzési programnak. A más, az idegen végtelenül változatos, a világ és az ember, a kultúrák plurális szerkezete ijesztőnek tűnhet annak, aki elutasítja megismerésüket, vagyis a közel kerülést az idegenhez. Közel kerülni, kíváncsinak lenni pedig csak bizonyos fokú szeretettel lehet. Idegen életek megismerése dialogikusan lehetséges, beszélgetéssel, meghallgatással, megértéssel, empátiával. A mindennapi fasizmus, amely soha nem tűnt el, és most újra erősen terjedőben van, a gyűlöletet veszi igénybe és elutasítja a közelkerülést, a párbeszédet. Nem tekinti partnernek az idegent; úgy gondolja, nincs mit megismerni vele kapcsolatban, készen állnak a tudások. Megérteni és nyitottságot mutatni a gyengeség jele lenne az erő kultúrában hívónak. A militarizmus, hierarchia, hatékonyság, verseny, szexizmus a más elutasításának kontextusa, a gyengeségtől való félelem kultúrája.⁴ Politikai szimbólumait, ideológiáját, beszédmódjait, nyelvezetét és hatalmi használatát jól ismerjük.⁵

3 Schütz, Alfred: Az idegen, in Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*, Gondolat, Budapest, 1984.

4 Tiburi, Marcia: *The Psycho-cultural underpinnings of everyday fascism. Dialogue as Resistance*, Bloomsbury, London, 2022.

5 Sik Endre – Lázár Domokos: *A Morálistpánik-Gomb 2.0, Mozgó Világ*, 2019/11. 15–32.

Hogyan válhatott a hosszú béke korszakában, az erőszak mérseklődésének folyamatában újra ilyen kézzelfoghatóan erőssé az erő kultusza, a gyengével szembeni új barbarizmus?⁶ Miért olyan sok a gyűlölet a szeretettel szemben? A közbeszédet a harag, gyűlölet és félelem lepte el, mintha a félelem a politikai gépezet motorja lenne. Így a civilizáció belülről gyengül, átadja magát az erőszak kultuszának, az idegen szeretete szégyellni való vagy hazug. Erős és primitív politikai logika gerjeszteni a félelmet, elbizonytalanítani a hétköznapi élet kereteit, ellenséget megnevezni és a gyűlöletet felé irányítani. De a félelmetes, ellenségesnek beállított idegennel szembeni gyűlölet a világgal szembeni bizonytalanságot is növeli, hiszen mindannyian idegenek vagyunk. Az új demokráciák némelyikében hatalomra került új autoritarianizmus sikeréhez hozzájárul, hogy a régi demokráciákban is erősödik a barbarizmus. Az új barbárok szakadékot feltételeznek a mi és az ők között, tagolatlan, homogén csoportként érzékelik a saját közösségüket, jobban szeretnek zsarnok uralma alatt élni, zavaró vagy ismeretlen számukra az autonómia. Azok a barbárok, akik úgy tekintenek az idegenekre, mint nem emberekre, szemükben a más radikálisan különbözik, tehát ellenség. Ezzel szemben a civilizált ember képes elismerni az idegen ember voltát, legyőzni etnocentrizmusát és rasszizmusát. A barbárság biztos jele az a vélekedés, hogy a saját, az általunk jobban ismert kultúrában: fehér, „keresztény”, heteroszexuális férfi csoport az egyetlen elfogadható emberi kategória, minden mással szemben védekezni kell, mert alacsonyabb rendű, idegen és ellenséges, ki kell rekeszteni a saját csoport védett életkeretéből. A szeretet a civilizáció nyelve. Ezen a nyelven lehetünk barátságosak, vendégszeretők, elfogadók, erőszakmentesek és nyitottak az ismeretlennel, idegen másokkal szemben.

Eredetileg, a felvilágosodás eszméire támaszkodó modernitásban úgy gondoltuk, hogy az intézményeink ezt a nyelvet tanítják, tehát a civilizáció stabilitásának biztosítékai. Ez a magabiztos illúzió legkésoőbb a holokauszt következtében elpárolgott. Azóta tudjuk, hogy tudatosan és folyamatosan karban kell tartani a civilizáció esélyét lehetővé tevő intézményeket. Ez a tudás azonban elégtelenné vált, mintha belekényelmesedtünk volna egy törékeny hosszabb békés időszak nyugalmaiba. Újra vésszen lecsökkent a szeretet civilizációs ereje. A modernitás szocializációs intézményei gyakran alulteljesítenek a civilizációs minták fenntartásában, az iskola, az egyházak, a család és az állam megszűntek támogatni ezt a folyamatot. Mintha a béke, az együttműködés, a megértő viselkedés önfenntartó lenne. Mintha nem lenne elég történelmi tapasztalat az ellenkezőjére. A jó intézmények karbantartást, odafigyelést igényelnek. Az intézmények jó irányú, tudatos formálása dialogikussá, nyitottá tétele teremtheti meg a demokrácia feltételeit. Különösen így van ez, ahol a ha-

6 Todorov, Tzvetan: *The Fear of the Barbarians. Beyond The Clash of Civilizations*, The University of Chicago Press, Chicago, 2010.

gyományok a szögesdrótokból szőtt határok tapasztalatára épülnek, ahol a határhúzás a lélek szerves részévé vált, ahol a felszabadulás utáni generációk is küzdenek a belső szögesdróttal.⁷

Döntéseink jelentős részét a kollektív tudat által létrehozott és megerősített intézményekre bízjuk. Ezek segítenek eligazodni a világban és szervezik a hétköznapi élet megkülönböztetéseit, például az azonos, ismerős és a más, idegen megkülönböztetését. A közösség és benne minden szubjektum felelőssége, hogy ezek az intézmények milyen gondolatkollektívát, gondolkodási stílust alakítanak ki.⁸ Ha szimbolikus univerzumunk a másiktól való félelemre, az elidegenedésre, az idegen démonizálására, fenyegetésként érzékelésére épül, akkor nincs tere az idegen szeretetnek, a más elfogadásának. Az ilyen világkép lehet az identitással kapcsolatos patológiák következménye, a heveny és gyakori változások által okozott bizonytalanságok elleni védekezés, ami hazug és monolit egységképzetekben, például nacionalizmusban, tribalizmusban ölt testet. A demokratikus intézményrendszer, amíg őszintén az együttműködést és a különbözőség elfogadását tekinti alapjának, védelmet nyújthat a legrosszabb következményekkel szemben. A világ egy jelentős része azonban nem képes erre, a barbarizmus visszatérte fenyeget.

A barbarizmus politikai rendszere a kivételes állapot. Ilyenkor nem kell meghallgatni az ellenvéleményeket, a félelem korlát nélkül uralkodhat a párbeszéd felett, a heteronómia az autonómia felett, a kirekesztő szabályok a befogadás helyett, a határok lezárása a humánus felett. A kivételes állapotban a centrális hatalom számára a korlátok tűrhetetlenek. Így intézményesül a kisebbség, a másság gyűlölete. Mielőtt ez a konstelláció teljesen felszámolná a politikát, anti-intellektualizmusával, a gyengéket védő jogok elleni támadásokkal, a szolidaritás megvetésével végletekig erősíti a gyűlöletet. Nincs más politikai termék, a gyűlölet könnyen eladható, erőfeszítés nélkül befogadható a gerjesztett félelem légkörében.

Egyetlen ellenerő képzelhető el, amely képes lenne lassítani, megállítani a barbarizmust, ösztönözni a visszafordulást a civilizált társadalmi állapotok felé. A dialógus, nyitottság, párbeszéd, vagyis a szeretet politikája. Nem a propagandisztikus, hazug ideologikus szeretet-jelszavak politikája, ami az azonos szereteténél soha nem jut tovább, hanem az idegen szeretetének gyakorlata „A dialógus a kirekesztés propagandájával elfoglalt társadalmi tudat felszabadításának eszköze.” A különbözőség felszámolásának gyűlölet-nyelvezetével szemben a szeretet, elfogadás nyelvezete képes az idegent elismerni.

Gyaníthatjuk, hogy az állami politikává emelt gyűlölet nem létezik a társadalom szövetében jelen levő méreg, a kirekesztés,

7 Földényi F. László: *Szögesdrótok, avagy hol fekszik Közép-Európa? Az ész álma. 33 esszé 2000–2007*, Kalligram, Budapest, 2008, 273–278.

8 Douglas, Mary: *How Institutions Think?*, Syracuse University Press, Syracuse, 1986.

rasszizmus, idegengyűlölet, intolerancia nélkül. Az elvetemült szándékú hatalom intézményei legitim nyelvet adnak ehhez, felszabadítják a civilizálatlan gyűlöletet, előállítják az ellenséget, akit gyűlölni lehet. A fal, határ, határzár, szögesdrót ennek megfelelő szimbólumok, amelyek a biztonság illúzióját sugallják; a fegyverek, az erő az egyetlen menedék az ellenséggel szemben. Fizikai erő kell az idegen távoltartásához. Ezzel elképzelhető lenne válik a másikban fellelni a közöst, és megérteni, elfogadni. Az ilyen politikára épülő államok homogenizálják a társadalmat, vagyis értelmetlenül teszik a politikát. Egyféle identitás létezik, amit az állami hatalom ereje képes megvédeni a sokféleség, keveredés veszélyével szemben.

A megismerés lehetősége, a dialógus kognitív gesztus az ismeretlennel, idegennel szemben. Az erőszakos hatalom szerint az ellenséget nem érdemes megismerni. Vagyis a világ félelmetessége nem csökkenthető a tudással, környezetünk értelmezéséhez elegendőek a készen kapott ideológiai toposzok. A zárt társadalom logikája önfelszámoló, mert homogén masszává alakítja a plurális társadalmat. Demokráciához azonban társadalom szükséges. Tehát az idegen gyűlölete, létének tagadása a társadalom öngyilkos lépése. Az ehhez vezető út a félműveltség apoteózisa, a dichotómiákra, feloldhatatlan bináris szembenállásokra redukált valóság, az átmenetek, változatok, árnyalatok, színek, ellentmondások és autonómiák elutasítása. A saját, az ismert barát, az idegen, ismeretlen ellenség. Úgy tűnik, a modern világ végtelen bonyolultsága, sokfélesége nyugtalansággal tölt el sokakat, a rájuk kényszerített plurális identitás elleni védekezést az autoriter hatalom ajánlata segíti. A világ és az én leegyszerűsítése megnyugtató lehet azoknak, akik menekülnek a bonyolult pluralizmus, a megismerés terhe elől. De az idegen, a mások jogainak felszámolásáért fellépni szintén öncsonkító, hiszen mindenki jogosultságai sérülnek bizonyos polgárok vagy bizonyos emberek jogainak megvonásával. A másik megvetése, az idegen ellenség gyűlölete végső soron lemondás a saját autonómiáról. A magunk érdekében lenne észszerű a pozitív érzelmek, a szeretet emancipációja, az idegen elismerése és a megismerés esélyének biztosítása. Ez a tudás vágyával jár, a kész toposzokkal szembeni kritikai attitűd kialakulásával, a dialogikus habitus megszületésével, amely a meghallgatás képességével közelít az ismeretlen másikhöz. Nemcsak a másik emberről van szó, hanem a világhoz való viszonyról, a környezetért viselt felelősségről. A leigázás, gyarmatosítás, felhasználás, kiaknázás, a természet elpusztítása helyett a környezetre való rezonálás attitűdje azonos a másik, az idegen szeretetével. A vendégszeretet habitusát segít kialakítani, ha felfogjuk, hogy mindannyian vendégek vagyunk a világon.⁹

9 Rosa, Hartmut: *Resonance. A Sociology of Our Relationship to the World*, Polity, Cambridge, 2019.